

DANA-MIHAELA ZAMFIR,
MARINELA BOTA, ANDREEA DINICĂ
(București)

CERCETARE ISTORICĂ ȘI DIALECTALĂ ASUPRA ADVERBELOR NEGATIVE DE TIMP DIN LIMBA ROMÂNĂ

1. Considerații preliminare

În lucrarea de față este urmărit ritmul extinderii adverbului negativ *niciodată* și al generalizării lui în româna contemporană (deoptrivă în limba literară și în majoritatea graiurilor), în condițiile în care în cele mai vechi texte predomină alte forme de exprimare a negației temporale totale și în care statutul pe care îl are în prezent este rezultatul unei expansiuni treptate, produse după secolul al XVI-lea.

2. Structurile adverbiale cu valoare negativă din limba română

Din punct de vedere istoric, româna are trei tipuri de structuri adverbiale **negative** cu sens **temporal**:

Tipul I, care constituie un sistem de formare a negativelor prin atașarea lui *nece* (cu variantele lui istorice¹) la un adverb relativ: *nece* (*nice*, *neci*, *nici*) + *când(u)*, cf. *nicicum(u)*, *niciunde*.

Tipul II apare exclusiv în textele cele mai vechi și este extrem de instabil din punct de vedere formal (la variațiile fonetice interne adăugându-se variații dialectale): *nece* (*nice*, *neci*, *nici*) + *dăunăoară* (*dinioară* și alte variante).

Complexitatea formală a acestei serii ține de asocierea între variația constituentului *nece* (care este generală în dacoromână) și variația părții a doua a compusului, aceasta din urmă având două variante

¹ Pentru variantele istorice ale rezultatului lat. *neque* în limba română, vezi Zamfir, Dinică 2021, p. 248–252.

principale, corelate cu două arii dialectale (rezultatele a două asimilări în sens opus ale formei primare *dinăoară* < lat. *dē ūnā hōrā*): *dănăoară* în aria nordică (unde s-a produs asimilarea regresivă *i ... ă* > *ă ... ă*) și *dinioară* în aria sudică (unde s-a produs asimilarea progresivă *i ... ă* > *i ... i*); cf. Gheție 1975, p. 105.

Tipul III este cel care s-a fixat în limba română literară actuală: *nici* + *odată*; el este periferic în cele mai vechi texte, deși tipologic identic cu tipul albanez *asnjëherë* (= *as* ‘nici’ + *një* ‘un(ul), una/o’ + *herë* ‘oară, dată’)². Tipul III a influențat tipul primar *necedănăoară* (*necedinioară*) prin „reintroducerea” numeralului din structura etimologică (lat. *dē ūnā hōrā*) a cuvântului, ducând la apariția varianțelor relativ târzii *neceodănăoară* (*neceodinioară*).

Cercetarea noastră urmărește distribuția istorică și dialectală a celor trei tipuri, precum și ritmul extinderii tipului III în detrimentul celorlalte două.

3. Tipuri de structuri

Este un lucru întrucâtva curios și profund diferit de ceea ce ar fi de așteptat (în baza unor concordanțe structurale) că tipul adverbial negativ reprezentativ pentru limba română actuală (și, în plus, corespunzător unui sistem de formare care se plasează, cel puțin în parte, la nivelul unor universalii) este cel mai târziu atestat în limba română.

Apartenența lui la un *tipar comun* (prezent în mai multe limbi europene) *de formare a nedefinitelor temporale trecute* se poate vedea în tabelul de mai jos – în care am încercat să marcăm și contrastul cu *tiparul specific* (comun românei și albanezei, două limbi profund înrudite prin substratul comun) *de formare a negativelor temporale* prin „prefixarea” nedefinitelor temporale cu un constituent negativ:

² Nediscutat de Brâncuș 1999, care nu înregistrează (intrarea 178) decât combinațiile cu nominalul „dată”/„oară”, fără elementul negativ (rom. *nici*, alb. *as*): alb. *herë* (< lat. *hōra*, EWA 151), rom. *dată*, *oară*.

	<i>nici</i>	<i>o</i>	<i>dată/oară</i>
sens indefinit ‘cândva’ + conotația ‘în trecut’		rom. lit. <i>odată</i> rom. veche <i>dănăoară/dinioară</i> (< lat. <i>dē ūnā hōrā</i>) alb. <i>njeherë</i> fr. <i>une fois</i> (il était ~) germ. <i>einmal</i> (es war ~) engl. <i>once</i> (fără posibilitatea de a exprima prin el însuși sensul temporal nedefinit ‘cândva în trecut’; necesită o complinire: ~ <i>upon a time</i> [there was])	
sens negativ absolut ‘în niciun moment din timp’		rom. lit. <i>niciodată</i> rom. veche <i>necedănăoară</i> (cu variante fonetice) alb. <i>asnjeherë</i>	

De fapt, tipul cel mai vechi și mai larg răspândit în limba română veche (și anume tipul II) urmează schema formării adverbului temporal negativ prin prefixarea adverbului temporal nedefinit, deosebirea față de tiparul descris în tabel constând în faptul că nedefinitul temporal are o structură etimologică, în a cărei evoluție fonetică s-a pierdut, prin contragere (*dē ūnā hōrā* trebuie să se fi contras în **dēnāhōrā*), constituentul „numeral”, care este clar în celelalte limbi din schemă.

În cele ce urmează, vom prezenta istoria celor trei tipuri în română, cu accent pe distribuția lor în textele vechi românești și concordanțele cu distribuția în graiurile dacoromâne actuale.

3.1. Tipul I în limba română

3.1.1. Epoca veche

Deși identic, ca tip de adjoncțiune, cu tipul albanez *askurr* (format din *as* ‘nici’ + *kurr* ‘când’), tipul românesc *nicicând* nu are în română statutul tipului paralel albanez, care este mult mai dezvoltat în sistemul formării negativelor:

- cuprinde și **pronume** negative, în tipuri combinatorii absente din română³: *askush* ‘nimeni’ (literal ‘nici cine’);

- cuprinde și formații gramaticalizate cu **substantive**: *asgjë* ‘nimic’ (literal ‘nici lucru’); cf. Mann 13, col. I.

Tipul de formare a adverbelor și pronomelor negative de la un relativ „prefixat” printr-un constituent negativ este prezent și în slava veche; Miklosich (LPSGL 451, col. I) echivalează cu lat. *nunquam* (gr. οὐποτε) nu mai puțin de 4 forme adverbiale care se întâlnesc în textele vechi slave: *никога*, *никогда*, *никогды* și *николи* – toate reprezentând adverbe relative precedate de *ни* (< **nei* < i.-e. -*ne* (particulă negativă) + un afix).

Tipul I apare încă din epoca veche a limbii române ca un tip *puternic marcat dialectal*, specific ariei vestice: înainte de 1600, el nu se întâlnește decât în PO, unde este recurent și în afara concurenței cu orice alt tip de adverb temporal negativ:

nice când PO 146:4 de jos (și noi slugile [scris *слуги*]) tale ~ noi iscoade *n-amъ fōstъ*); 149:16 (*derepъti sântemъ* și ~ *n-amъ fōstъ*) iscoade); 207:7 de jos (*mainte de-ačъ ~ nu se ivise* ↑ *tōt pământulъ Ėghipetului de cându-i acea limbâ roditâ*); 223:13 (~ *nu se-au svrъșitъ stălpulъ de nuōrъ dziva, nice stălpulъ focului noaptea*); 225:9 (*că eghipteanii carii acmū vedeți, ~ miu* [sic: *миш* în loc de *маш*] *mūtъ nu-i veți vedea până* ↑ *vecie*)

nici când PO 261:11 de jos (și ~ *dentr-ânsele afarâ să nu le* ♣); 294:11 de jos (*seamne voū face, carile ~ nu se-au vădzutъ pre pământъ*)

După 1600, tipul I se regăsește în Banat și în ariile învecinate – în speță în sud-vestul Transilvaniei. Spre deosebire de situația din PO, el este net minoritar în toate textele în care sunt întrebuințate repetat adverbe negative de timp:

Nicsikénd. *Nunqua*⟨m⟩ AC 97:8 (litera finală a cuvântului latin apare ca o prelungire în sus a cozii lui *a* precedent)

nececându (*нечеку наџ*) NTB 187^v:2 (*că să veți face această ~ nu vă veți poticni*; II Petru I, 10)

³ Singura structură *pronominală* cu *nici* din română, *nici un(ul)* (care corespunde alb. *asnje*), este formată pe baza unui indefinit, nu a unui relativ.

nice când' (НИЧЕ КЪНДЪ) NTB 286^r:3 (↑ *toată* [a ss.] *vream*▲
▲*vățăndu-să* și ~ *la știința adevărului nesosind*▲; Tit III, 7)

nič▲ *când*▲ NTB 35^r:16 de jos (*de s-ară și toți zminti* ↑ *Tine, iară* *ēu*
~ *nu mă voiu zminti*)

nitsikend Fog. 16:15 (*Præ Dumnezdeu ~ nime n-au vedzut*, citat din
Evanghlia de la Ioan I, 18)

nice când' P. pr.⁴ 34^v:1 (*nice* și pe 33^v:marg. de jos; ~ *nu vor* *avea*
sfârșenie), 5-6 (-*nd*▲; ~ *nu vor*▲ *avea sfârșenie*); 59^v:8 de jos (*când*▲;
Poate-să sfârși vro dată acest▲ *chinci?* / R. ~)

Deși constituie un tipar logic de creare a negativelor (prin asocierea lui *nici* cu un relativ), fiind folosit și „decodat” corect în restul dacoromânei, *nicicând* nu este întrebuințat în afara ariei vestice decât în condiții speciale. De exemplu, în Psaltirea versificată a lui Teodor Corbea, el pare determinat de factori contextuali: folosirea lui trebuie evident pusă pe seama constrângerilor prozodice, *nicicând* având, spre deosebire de celelalte două adverbe negative de timp din română, avantajului unei structuri trisilabice sau chiar bisilabice:

Ție, bune Dumnezău, / Ni-om mărturisi în greu, / Ție ni-om mărturisi
*/ Și **nicicând** n-om lipsi / A chiea numele tău* Ps. C. 282 [149^r]:3-7

*Iară fericit sânt toț cei ce au nădeađe / În Domnul, că **nicicând***
cinstea nu ș-or piarde. Ps. C. 147 [10^v]:10-11

La sfârșitul epocii vechi a dialectului dacoromân, tipul I se întâlnește sporadic și la scriitorii Școlii Ardelene:

*Rețensentul zice bărbătește ... că românii n-au scris **nicicând** cu*
litere latine, nainte de cercările lui Clain și ale lui Șincai. Disput. 225:3
de jos-226:2

de oară ce acestea tocma în calendele lui ianuarie se obicinuiesc a
*să cânta de cătră români, iar **nicicând** într-altă vreme.* Disput. 233:8-10

3.1.2. Tipul I la începutul epocii moderne

Continuitatea tipului I în graiurile bănățene și poziția lui în raport cu celelalte tipuri din dacoromână se reflectă într-un mod foarte

⁴ Ion Gheție (1975, p. 358) consideră că *Pănea pruncilor* are la bază un manuscris bănățean: [trăsăturile textului] „ne fac să ne gândim că popa Duma din Bărbantș n-a tradus textul, ci numai a revăzut o versiune bănățeană a catehismului catolic”.

elocvent în gramatica lui Diaconovici Loga, unde este evident că *nicicând* aparține unui sistem de formare a negativelor:

Adeverbiile de tăgăduit DL 150:6 de jos

nici cum, nici de cum 150:4-5 de jos

nici cât 150:4 de jos – precedat de *nimic* 150:5 de jos

nici când 150:4 de jos

Dar adverbul temporal negativ format prin prefixarea negativă a relativului *când* este folosit de Diaconovici Loga *numai în această schemă* extrem de simetrică a „adverbiilor de tăgăduit” – în timp ce adverbul folosit în mod curent în discursul lingvistic este ***niciodată***, pe care autorul nu-l introduce în această schemă (preferată, fără îndoială, pentru caracteristica extrem de ademenitoare pe care o reprezenta pentru un autor de gramatică regularitatea tiparului).

3.1.3. Viabilitatea tipului I în Banat. În ciuda situației indicate sub 3.1.2., tipul I este atestat în Banat, unde se vede că a continuat să reprezinte o trăsătură dialectală puternic individualizatoare în ciuda expansiunii lui *niciodată*. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Liuba și Iana îl folosesc în mod repetat în monografia lor:

... ear femeile își duc unele altora câte o ploscă de rachie, ca să nu știe bărbații, și ele nu beau ***nici când***, ca să le știe bărbații. *Măid.* 5:4-6 de jos

... e cercetată regulat de toți pruncii apți de școală, cari ***nici când*** nu sunt mai puțini de 100 de ambe sexele. *Măid.* 8:10-12

Să dee Dzeu, Liubo dragă, să te înmulțești și ***nici când*** să nu fi [sic] fără ajutoriu, nici tu nici urmașii tei, Dzeu să-ți sporească neamul și binele (averea) tău, ca ***nici când*** să nu aveți suferințe de ori ce vă va cere inima *Măid.* 58:10-14 de jos

Compunerea cu *când* este, în sistemul celor doi autori bănățeni, resortul unor substituiiri a căror autenticitate este greu de reconstituit, dar ea reflectă în mod neîndoielnic concurența care exista la acea vreme în Banat între *nicicând* și *niciodată*: deoarece, pe de o parte, *dată* este înlocuit prin *când* în compusul *altădată*:

*la tempești servește ca haină de scutire, ear **altcând** de așternut, se poartă numai în călătorii și mai ales de păstori pentru scutirea celorlalte haine. Măid. 20:2-5*

Iar pe de altă parte, *niciodată* era evident cunoscut ca un compus al cărui element final putea comuta cu *când* din compusul specific graiurilor bănățene; dar această comutabilitate, asociată cu sinonimia *oară-dată*, larg răspândită în română, duce la apariția unor compuse neobișnuite: în loc să-l substituie pe *când* cu *dată* în adverbul negativ, autorii îl substituie cu *oară*:

*pentru că e la strîmtoare între trei dealuri, carea **nici o oară** n'ar fi putut rezista tunurilor... Măid. 39:12-13*

Documentarea exprimării sensului 'niciodată' în toate ariile dialectale ale dacoromânei este extrem de dificilă din cauza absenței unei întrebări pentru această noțiune atât în Chestionarul ALR I-II, cât și în Chestionarul NALR; există însă indicii că tipul I rămâne și în epoca anchetelor dialectale specific în graiurile bănățene.

Un astfel de indiciu îl oferă răspunsurile la întrebarea pentru 'nicăieri', care arată că la data anchetei ALR I predomina tipul *nici + unde* în jumătatea sudică a Banatului, ca tip absolut specific⁵ acestei

⁵ Sistemul formării negativelor prin prefixarea relativelor cu *nici* este într-adevăr puternic fixat în structura graiurilor bănățene, reflectat în textele dialectale culese din diferite părți ale acestei arii; cu toate acestea, căutările noastre n-au reușit să identifice decât negative modale și locale formate în acest fel – nu și adverbul negativ de timp:

*dîngă mine **nișînde** nu mi l-o dus// după șe l-or luuțăt/ îm... copî-ăjă tos _l-or luuțăt și l-or pupăt și l-or pus iar acólo-m _pat//* (TDBAN 559)

*n-ăp_fost **nișînde**/ îm _mișîs mi-s născută/ îm _mișîs m_lor//* (TDBAN 554)

*„lășă sóro/ că io nu plec **nișînde** d-acásă/ io mi-s tot acásă? nu? ”//* (TDBAN 554)

*io n-a_p_fuțăt și ní_z_nu fug **nîzducum** dă colá\$//* (TDBAN 260)

*da mîi nu m-o plăcú _dê jel/ să mă mărît [!] **nîzdecum** _nu m-o foz _drag dê jel//* (TDBAN 322)

*n-o stat **nîzdejfel** să-l vedem/ să-l... să-l vádă síněva/* (TDBAN 557)

*aia o mîncă la crăciun/ și rânza o mîncă la anu nou// începe din ea// la crăciun nu-ncepe din... din rânză **nîscum**//* (TDPF 199)

arii (neînregistrat în altă parte a țării); vezi Zamfir, Dinică 2021, p. 265 (Harta 5).

3.1.4. Concluzii privind locul tipului I în istoria limbii române

Chiar dacă este destul de greu de urmărit istoric în Banat, lexicalizarea sensului ‘niciodată’ pare să prezinte câteva trăsături care pot fi indicate cu un procent destul de ridicat de siguranță:

- în epoca cea mai veche, tipul I este singurul cunoscut în Banat;
- judecând după situația din AC, în care nu sunt înregistrate alte forme echivalente cu lat. *nunquam*, el a rămas singurul tip cunoscut în această arie și după 1600;
- tipul I a fost net minoritar în Transilvania, unde apare în texte încă de la jumătatea secolului al XVII-lea și își păstrează poziția în raport cu celelalte adverbe de timp până în epoca Școlii Ardelene;
- deși încadrat într-un tipar specific de formare a negativelor, tipul I pierduse teren în Banat încă de la începutul secolului al XIX-lea în favoarea formei general dacoromâne *niciodată* (așa cum se poate vedea din felul în care sunt întrebuițate adverbele negative de timp în gramatica lui Diaconovici Loga, vezi mai sus).

3.2. Tipul II în limba română

3.2.1. Epoca veche

3.2.1.1. Secolul al XVI-lea. Tipul de adverb temporal negativ net predominant în textele românești din secolul al XVI-lea (și, de fapt, singurul existent în cele mai multe dintre acestea) este *nici* + *dănăoară* (cu bogata serie de variante fonetice ale fiecărui constituent, formantul negativ și temporalul *dănăoară*). Trebuie remarcat că, în ciuda puternicelor trăsături dialectale bănățene pe care le prezintă (vezi în acest volum, Zamfir, Vlasin, Adam p. 371), Evangheliarul slavo-român de la Sibiu nu are alt adverb negativ de timp în afară de *necedănăoară* (cu variante fonetice):

ș-atunce nu umblă șase săptămâni la ea// la carne *niścúm*// nu o-ntoarce/ (TDPF 201)

la uni o găsit carne/ la mine nu! că ea nu îi plăcea/ n-o mânca *niścúm*// io o dam [ε] aduceam carne/ da nu/ ei îi putea a pădure/ nu vrea să mănca// *niścúm*// (TDPF 72)

uite-s numa cizme/ a rămas cu... vițâl nu-i [k] popa nu-i *ničiünde*// äite-i culcușu gol/ [...] și popa s-a dus/ nu s-a mai oprit *ničiünde* [!]/ (TDPF 229)

În ciuda specializării dialectale cu care se asociază direcția dife-rită a asimilărilor vocalice produse în forma primară *dinăoară*, asimi-larea progresivă (de tip „muntenesc”) apare și în aria nordică:

nicediniōară Cod. Br. 119:11 (*ce e spur'catu sau necuratu* [text slav] ~ *†trâ †tru rostu' mieu*); *nicidinioară* Cod. Br. 327:10-11 (*și spunem voaō cъ zeū' lumină ȋaste și †tunearecu* [slovele *ѣѣ* adăugate deasupra rândului] *†tru elū nu e* ~ [scris cu *ѣѣ* și cu *а* adăugat deasupra rândului]);

nicedineōară DÎR CVII (zapis de schimb, Suceava, 1597) r. 8 (*nime din ruda mea ca să n-aibă a pără aiăstă pără* [sic] ~); *nicidineōară* Cod. Br. 141:4 de jos (*și ~ vină de moar'te aflară*)

La fel ca în zapisul provenit din Moldova sfârșitului de secol XVI, în Codicele Bratul apare asimilarea parțială *i ... e*; una dintre variantele cu acest vocalism se asociază cu inserția lui *o* (cea mai veche atestare, de altfel, a acestei „reconstituiri” a numeralului pier-dut prin contragere):

nici ōdineōară Cod. Br. 151:4 (*șchiōp dintru mațele mumânġei sale fiindu* [text slav] *ce ~ ġra †blatъ*)

În textele muntenesti, forma adverbului temporal negativ variază numai la nivelul formantului negativ, în timp ce reflexul lat. *dē ūnā hōrā* are un fonetism stabil:

necedinioară (нечединиоарѣ/нечединиоварѣ) CT 18^r:2 (*că ~ nu se-au ivitъ așa † creștini*); 44^v:5 de jos (*Au n-aġi cetitъ ~ că de† rostulъ tinerilōr sfrъșit-ai lauda?*); 45^r:7 (*~ de tine plodъ să fie † veacъ*); 46^v:10 (*Au n-aġi cetitъ ~ † câr'ġi ... ?*); 164^v:12 (*prinsulъ nimea ~ de ōameni șezuse*) etc. (11 ocurențe); CC₁ 51:15 de jos [29^r:24] (*~ nu era văzut greșalele sale Iov*), 7 de jos [29^v:15] (*Meliteanii varvarii, ce se cheamă păgânii, nu era ~ pre Pavel văzut*)

neġ diniōară CT 177^r:7 de jos (*†tru а nu era nimea ~ pūsъ*)

nicidinioară CL 37^v:13 (*puru[rea; silaba finală ștearsă] mănġăm și ~ sfrъșimъ*)

3.2.1.2. Secolul al XVII-lea. După 1600, tipul muntenesc (cu vocalism *i ... i*) – bine reprezentat în documentele din Țara Românească – se vede acoperind și jumătatea sudică a Transilvaniei:

niciodinioară DRH. B XXVII/10 (1639; domnesc), 14:8 de jos (~ crezute, priimite, nici în seamă băgate de nimea să nu fie); DRH. B XXVIII/533 (20 iunie 1642; domnesc), 654:6 (să nu crează întru nemica, ~ când ar vrea ei să mai scornească vreo pâără); B XXIX/367 (15 ian. 1644; domnesc), 453:18 de jos (cum n-au avut satul Domneștii nicio amestecătură cu ocina a Bădeștilor ~), 14 de jos (cum ~ nu se-au amestecat satul Domneștii în ocina și în hotarale satului Bădeștii); XXIX/520 (22 iunie 1644; Dâmbovița), 619:17 (cum să nu fim volnici ~ a vinde moșia altora); DRH. B XXX/343 (30 nov. 1645; domnesc), 372:19 de jos (ca să nu mai fie pâără și gâlceavă întru dânșii ~); DRH. B XXXI/44 (4 martie 1646; de la patriarhul Ioanichie al Alexandriei), 58:1 de jos (ca să stea această tocmeală neclătită și neschimbată ~); DRH. B XXXVII/42 (2 febr. 1652; de la arhiepiscopul Serafim de Buzău), 43:10 de jos (cum n-au avut ~ de la strămoșii lor până acum, ci easte moșia a lu Dragomir căpitan)

nece *ōdiniōarā* (нече ωδίνιωαρж) NTB 43^r:5 (și lăuda pre Dumnezău zicând', că ~ n-amъ văzute ca ačasta); 43^r:4 (Au ~ n-aļ cetit', ce-au făcut' D<a>vid' cānd' ēra ȁ lip̄sā...?); 56^r:15-16 (De acum' ~ nime din' tine poame să nu mănānce ȁ veač); 90^v:8 (și ~ porunca ta n-am' trecut', și mie *nece* *ōdatā* nu mī-āi datъ ūnъ ēdъ)

neč' *ōdiniōrā* (неч' ωδίνιωαρж) NTB 27^r:5 de jos (au n-aļ' cetit' ~ că din' gura porobocilōr și sugātorilōr sāvrv̄șit-ai lauda?)

Atât exemplele documentare, cât și cele din NTB par să indice o regularizare a inserției numeralului o; ponderea pe care au ajuns să o aibă, în timp, formele cu numeral recuperat, în raport cu cele primare, se reflectă în BB – unde tipul primar apare cu totul izolat:

Nici diniōarā să nu ȁdoești cuvān'tul', și nimica ȁie nu ȁi se va ȁruȁina BB 673¹:20 (Sirah XIX, 6: μηδέποτε δευτερώσης λόγον, και οὐθέν σοι οὐ μὴ ἐλαττωνωθῇ.)

nice *ōdiniōarā* BB 215²:28 (scris cu ♂-; și răutate nu se va afla ȁ tine ~ – I Împār. XXV, 28: καὶ κακία οὐχ εὐρεθήσεται ἐν σοὶ *πόποτε*⁶); 241¹:19-20 (scris cu -но-; și nu l-au ȁprit' pre ēlъ tatā-său ~ zicān'dъ, pen'tru căce tu ačasta ai făcutъ? – III Împār. I, 6: καὶ οὐκ ἀπεκώλυσεν

⁶ Gr. *πόποτε* este un adverb temporal indefinit (glosat de Bailly 772¹ « quelque-fois »), care în context negativ capătă sens de adverb temporal negativ.

⁸ Pasajul *ceale ce au trăit' el*, *îară acealea niĉ odiniĉoară* reprezintă o traducere greșită, prin relativă, a unui enunț explicativ – așa încât contrastul devine greu de înțeles: după *↑chinăcunile lui* [= lucrurile la care se închină el] ar fi trebuit să urmeze *căci el*, *au trăit'* [o dată] = gr. ὅν αὐτὸς μὲν ἔζησεν.

maicii lui fiin' d_h, carele ~ au fost_h ūm'blat_h – FA XIV, 7: *Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει.*); 872¹:4-5 (nici; Dragostea ~ nu scade – I Cor. XIII, 8: *ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει*); 886²:12 de jos (nici; scris cu *o*–; *Pen' tru că nimenia ~ ș-au ūrât_h trupul' său* – Efes. V, 29: *οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν*); 899²:20 (nici; scris cu *-iŭ*–; *Pururea ʌvǎjând' și ~ putân' d_h spre cunoștin' ȝa adevărului să vie* – II Timot. III, 7: *πάντοτε μανθάνοντα καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.*)

Reflexul lat. *dē ūnā hōrā* este foarte bine atestat și în Moldova; în Pravila moldovenească de la 1646, adverbul temporal negativ format pe baza lui are o recurență asociată cu o stabilitate formală caracteristică atât formantului negativ, cât și indefinitului prefixat cu acesta:

nicedânâoară (scris uneori spațiat, *nice dânnâoară*) Pr. I. 66:5-6 (carele mai deainte nu va fi avut ~ cuvinte de om rău sau de furtușag.); 68:7 de jos (când nu-i vor fi agiutat nice la un furtușag, nice-l vor fi svătuțit ~ să fure); 111:13 de jos (*Iară de nu să va fi jeluit bărbatul ~ pre muiarea sa necum într-alt chip, ce nice scârbă n-au avut împreună...*); 153:21 (*pentru că nu să pot certa ~ stricații și betegii și alți ca aceia.*); 154:11 (*Feciorul nu va putea ~ să pârască la giudeț pri cela ce-au suduit pre tată-său.*); 165:6 de jos (*Cela ce să va îmbăta îndeadeins, ca să poată șuvăi la greșala ce va greși, pentru să să cearte mai puțin, acela ~ nu va scăpa, ce să va certa deplin.*); 172:7 (*Oamenii cei domnești ..., aceștia ~ nu să vor certa nicecum nice drept un lucru.*); 178:22 (nu s-au prilejit ~ să fie acesta lucru, să dea tată pre fecior și fecior pre tată); 178:11 de jos (*acest dascal au fost după Hristos 1598 de ai și până într-aceasta vreamă nu s-au prilejit ~ vină și faptă ca aceasta să să legiuiască la giudeț*); 181:19 (*de să va afla acesta ce s-au îndemnat a mearge spre ucidere, cum n-au făcut ~ ucidere și nice atunce n-are fi făcute, de nu l-are fi îndemnat acela...*); 187:24 (*Ucigătorii de va fi om strein carele nu va fi cunoscut ~ pre acel om cu arme ce s-au găsit acoloa de față la acea ucidere*)

Acest tip adverbial este foarte frecvent și în documentele provenite din Moldova secolului al XVII-lea; grafia formantului negativ este mai instabilă în documente (unde trebuie considerată în contextul trăsăturilor generale care deosebesc sursele documentare de

sursele „literare” moldovenești – îndeosebi în ce privește redarea închiderii lui *e* la *i*, atât în poziție finală⁹, cât și în poziție medială):

nici dănăoară DRH. A XVIII/265 (31 ian. 1625; domnesc), 332:4 de jos (*dzăcându Păscălina că n-au fost acoloa heleșteu ~*); DRH. A XIX/115 (sept. 1626-aug. 1627; domnesc), 138:3 (*să n-aibă a să mai pâri de-aceasta pâra, ~ în veaci*); DRH. A XXII/275 (29 oct. <1634-1635>), 309:9-10 de jos (*Deci ca să nu ne mai pâram unu pre altul ~ în veaci*); DRH. A XXIII/115 (13 mai 1635), 153:9 de jos (*i final din nici întregit de editori, probabil ı ss.; ca să hie neclătit ~, în veaci*); DRH. A XXIV/245 (15 febr. 1638; domnesc), 226:7 de jos (*și de la noi dare și miluiri și direaptă ocină și moșie și cumpărătură, neclătită ~ în veaci*); DRH. A XXIV/288 (22 mart. 1638; domnesc), 280:17-18 de jos (*și acela hotar ce mai sus iaste scris neclătit ~ în veci*); XXIV/326 (20 apr. 1638), 321:10 de jos (*iar altu să nu aibă a se amesteca ~ în veaci*); XXIV/339 (29 apr. 1638; domnesc), 335:13 de jos (*direaptă ocină și moșie, neclătită ~, peste cartea domnii meal(e)*); XXIV/340 (29 apr. 1638; domnesc), 336:12 de jos (*direaptă otcin(ă) și moșie și cumpărătur(ă), neclătită ~ în veaci, peste cartea domnii meal(e)*); XXIV/422 (19 iul. 1638; domnesc), 402:3 de jos (*și să nu aibă Gheorghie și cu toți oameni [sic] lui den Roșiori ... pre Gavrița și pre răzeșii lui ~ în veci de acestă pâra*); XXIV/436 (5 aug. 1638; domnesc), 415:2 (*și să nu să mai pâarscă de-aceasta pâra ~ în veaci*)

neci odănăoară DRH. A XVIII/89 (23 iunie 1623, Bârlad), 130:7 de jos (*ca să-i hie dumisali dereptă ocină și moșie, netrecută ~*)

niciodănăoară DRH. A XVIII/174 (17 martie 1624; domnesc), 226:14 (*Deci să-i hie lui dare și miluire cu tot venitul, ..., neclătit ~ în veaci*); DRH. A XXIV/483 (17 oct. 1638; domnesc), 452:6-7 (*nimene să nu aibă a să amesteca peștea cartea domniei mele, ~ în <veci>*¹⁰)

Atestările documentare indică, după cum se vede, o mare stabilitate a reflexului sintagmei latine *dē ūnā*¹¹ *hōrā*, variațiile formale

⁹ Închiderile lui *e* la *i*, în diferite poziții, sunt atestate pe scară largă în documentele moldovenești din secolul al XVII-lea, dar într-o măsură considerabil mai mică în textele literare.

¹⁰ Loc rupt întregit de editori.

¹¹ Prezența lui *e* în poziție nazală, în rezultatul contragerii prepoziției *dē* cu numeralul *ūnā*, este un fapt destul de neobișnuit în ansamblul variațiilor formale cu care apare în limba română veche indefinitul *dănăoară*; după toate indiciile, contragerea este anteromânească, prezentând închiderea regulată a lui *i* în poziție nazală

ale adverbului temporal negativ aparținând tipului II situându-se la nivelul formantului negativ și al prezenței sau absenței numeralului „recuperat” o. Fluctuații în vocalismul sintagmei contrase apar în mod cu totul izolat în documentele moldovenești din secolul al XVII-lea:

nice denăoară DRH. A XIX/55 (30 apr. 1626), 75:13 (*Și să nu să mai părască de-asta* [sic], ~ *оуѣки*¹²)

Textele literare moldovenești reflectă și ele remarcabila stabilitate formală la care ajunsese tipul fonetic *nicedănăoară* în Moldova în cursul secolului al XVII-lea:

nicedănăoară (ничедѣнѣоарѣ) Varl. *Leastv.* 51:16 de jos (*să satură de lucrurile ceale dumnedzăiești carele n-au ~ sațiu*); 73 [19^v]:17 de jos (*nu va camai iubi nice un lucru aceștiia lumi, nice va mai gândi d-aciia, nice pentru avuție, nice pentru agoniseală, ..., nice de un lucru pementescu ~*); 78 [23^v]:2 (*Streinătatea iaste împărțire de toate lucrurile ce ne vatămă cu păcate, pentru ca să nu ni se desparță gândul ~ de Dumnedzău.*); 82 [27^v]:5 (*Nime ~ nu s-au dat pre sine întru streinătate cum să cade, cum făcu acela marele patriarh*), 18 de jos [28^r] (*cum ~ în veaci de veaci nu vom putea împla într-aceia chip cu streinătatea noastră.*) etc. (în total 64 de ocurențe); *Lit.* I. 31^r:9 (scris cu spațiu grafic între дѣнѣ și оарѣ; *Demică-să și-mparte-să mîelușelul' lui D(у)mn(е)dzău, ..., Carele tot(у) deauna să mănâncă și ~ nu se mai adevăș(а)ște*); *VS* 66 [63^r]:22 (*Eu n-oi părăsi ~ a mă-nchina svintei icoane*), 24 (*Iară pre Antonie ... nu-l voi numi ~ patriarh*); 174 [195^v]:20 de jos (*Ia-te aminte cu de-adins să nu faci ~ fără voia mea, că aceasta-i temeliia vieții călugărești.*); *Cant. Div.* 178 [48^r]:13 de jos (*Ca floarea iase și ca umbra fuge, și ~ într-acea stare rămâne*)

nič' dănăoară (ничѣ дѣнѣоарѣ) *Răsp.* 2^r:9 de jos (*Aicea să știi, că nime ~ n-au văzuț nici au cunoscuț pre D(у)mnzeu*), 6 de jos (*cum' spune la Iōan(у), de zice: pre D(у)mnzeu nime ~ nu l-au văzuț*); 6^r:6 (ч ss.; *Putea-veri ținea aceast(а) toate ȃtregi? - Răspunde: Ba, ~, că de ȃ fire sânt' plecătōr(у) spre urăcune*)

(spre deosebire de contragerile produse târziu în română, de tipul celor din prepozițiile *de în, pre în*, unde forme cu vocala *e* păstrată înainte de *n* apar, mai mult sau mai puțin regulat, în diverse tipuri de texte, până în secolul al XVIII-lea); faptul că apar, sporadic, variante cu *-den-* ale adverbului temporal trebuie considerat un accident fonetic, apărut în jocul asimilărilor vocalelor primare *i* și *ă* (vezi mai sus, 2.).

¹² Sintagmă slavă transcrisă cu litere latine de editorii documentului: *u véchi*.

Variația la nivelul formantului indefinit se reduce la prezența sau absența numeralului reconstituit *o*, în timp ce vocalismul *ă ... ă* se arată stabil:

niceodănăoară Cant. Div. 146 [23^v):1 de jos (*unde sufletul omului, prin bunătăți întinerindu-să, ~ va mai îmbătrâni*);

niciodănăoară Ist. ier. 481:9 (*Carea prea târziu sau ~ din gurile năroadelor și din șoptele gloatelor a o scoate nu va putea*); 486:12-13 (*Că ~ norocirea și mărirea unuia, fără nenorocirea și micșurarea altuia a fi nu poate.*); 646:9 de jos (*așe el atunci deplin va cunoaște că ~ cu cineva dreptatea a ținea și curăția inimii nebetejită și neimată a feri nu ti-ai învățat*); 727:5 (*că ~ într-o omonie legate și una cu alta într-o inimă încăleștate, multă vreme a trăi n-au putut.*)

Vocalismul de tip nordic al reflexului lat. *dē ūnā hōrā*, ilustrat în secolul al XVII-lea mai ales de sursele moldovenești, dar substituit treptat de vocalismul muntenesc *i ...i* (vezi mai jos), supraviețuiește chiar și în unele copii târzii după documente moldovenești (în fragmentele de contexte de ocurență reproduse pentru atestări se poate vedea cum acest fonetism coexistă cu inovații fonetice târzii):

nici odănăoară DRH. A XXIII/522 (21 sept. 1636; domnesc; copie de la începutul sec. XIX), 574:3 (*și aceasta pără să nu mai fii ~ în veci, preste carte Domnii Meli*); XXIII/565 (10 dec. 1636; domnesc; copie de la începutul sec. XIX), 613:8 de jos (*ca să-i fie și de la Domnie Me boeriului nostru ... cu tot venitul, nerășluit ~ în veci*); DRH. A XXIV/262 (6 mart. 1638; domnesc; copie din a doua jumătate a sec. XVIII), 245:1 de jos (*ca să le hie dreaptă ocină și moșie și cumpărătură, acea giumătate de sat din Fofoșăști, neclătit ~ în veci*); XXIV/298 (29 mart. 1638; domnesc; copie din 1800), 296:10 de jos (*să-i fie lui drept ocină și cumpărătură și uric și întăritură cu tot vinitul, nerășuit ~ în veci*); XXIV/353 (15 mai 1638; domnesc; copie din prima jumătate a sec. XIX), 348:2 (*și să nu să mai părăscă pentru aceasta ~ în veac*); XXIV/446 (22 aug. 1638; domnesc; traducere nedatată), 424:7 de jos (*ca să nu aibă a să mai întreba pentru aceasta ~ în veci*); XXIV/481 (15 oct. 1638; domnesc; traducere de la începutul sec. XVIII), 449:8 de jos (*dreaptă ocin(ă) și danie și miluire și întăritur(ă) și uric, cu tot vinitul, neclătit ~ în veci*)

Bogata atestare a adverbului temporal negativ de tip II în Moldova secolului al XVII-lea indică, aşadar, o trăsătură dialectală foarte netă, prezenţa vocalismului *ă ... ă*, opusă trăsăturii la fel de nete (vocalism *i ... i*) caracteristice pentru Țara Românească şi pentru jumătatea sudică a Transilvaniei (vezi mai sus). Se pare că acest fonetism dialectal specific (şi cu „tradiţie” în aria nordică a dacoromânei, vezi 3.2.1.1.) a fost substituit de fonetismul muntenesc în cursul secolului al XVIII-lea (rămânând, aşa cum vom vedea – vezi 3.2.2. –, singura realizare a tipului II în dacoromâna epocii moderne); copiile de documente vechi moldoveneşti realizate în cursul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea arată tipul muntelesc extins în detrimentul celui moldovenesc:

nici odinioară DRH. A XIX/140 (1 dec. 1626; domnesc; traducere din 1805), 168:5 (*să fie de la noi mai sus numitii sfintii mănăstiri Dragomirnei dreaptă ocină şi danie şi miluire, nestrămutată ~ în vecii vecilor*); XIX/230 (sept 1627-aug 1628; domnesc; copie veche nedatată), 318:15 de jos (*să nu să mai pârască Gavrilcea şi fetele Gligorcei pre giupâneasa Şăptelicioae de această pâra ~ în veci*); XIX/357 (20 mai 1628; traducere din 1796), 498:1 (*ca să-i fie dumisale de la noi drepte ocini şi danie şi pomană, nestrămutat ~ în vecii vecilor*); XIX/392 (12 aug. 1628; domnesc; traducere din 1789), 541:4 (*să-i fie şi de la noi [sic] dreaptă ocină şi moşie şi cumpărătură şi uric şi întăritură niclătită ~ în veci de veci*); XIX/443 (8 dec. 1628; domnesc; copie din 1818), 608:14 (*Şi călugării să nu aibă de acum a-l mai trage prin giudecăţi pe sluga domniei-mele mai sus scris, Ionaşco Mânjea diiac, pentru aceasta pricină, ~ în veci*); DRH. A XXIV/181 (sept.1637-aug. 1638; domnesc; traducere din 1750), 165:2 (*ca să-i fie şi de la noi driaptă ocină şi cumpărătură şi uric şi întăritură, cu tot venitul, neclătit ~ în veci*); XXIV/292 (22 mart. 1638; domnesc; traducere din 1805), 292:21 de jos (*să-i fii mai sus scrisului, slugii noastre, ..., driaptă ocină şi cumpărătură şi uric şi întăritură ..., nistrămutat, lor, ~ în vecii vecilor*); XXIV/323 (17 apr. 1638; domnesc; traducere din prima jumătate a sec. XIX), 318:10 (*ca să fie lor ocina şi driaptă cumpărătură, cu tot vinitul, neruşit ~ în veci*); XXIV/324 (18 apr. 1638; domnesc; traducere din 1775, copiată în 1829), 318:6 de jos (*să fii şi de la noi sfintii mănăstiri dreptă danie ş(i) uric ş(i) întăritură, cu tot venitul, neruşit ~ în veci*); XXIV/349 (11 mai 1638; domnesc; copie din prima

jumătate a sec. XIX după traducere din 1809), 345:4 (*să-i fie mai sus numitului, slugii domnii meli, dreptă ocin(ă) și moșie, cumpărătură și uricu și întăritură, cu tot vinit(ul), nestricat ~ în veci* [sic] *vecilor*); XXIV/390 (28 iun. 1638; domnesc; traducere din 1804), 379:12 de jos (*și de la noi ocine și moșii și uric nestrămutat ~ în veaci*); XXIV/414 (16 iul. 1638; domnesc; traducere din 1787), 397:7 (*să n-aibă a să mai pâri de această pâra ~ în veci*); XXIV/459 (<1 sept. 1638-31 aug. 1639; domnesc; traducere din 1840), 432:15 (*această moșae cu poenile și cu curăturile de mai sus scrisă precum să fie sfintei monastiri ... nerășluită ~ în vecii vecilor*) etc.

3.2.2. Epoca modernă. În secolul al XIX-lea, tipul fonetic prezent în textele munteneste începând de la cele mai vechi atestări se păstrează în Țara Românească, cu generalizarea formei *nici* a formantului negativ și a inserției numeralului *o*:

nicî o dinioară Tâmp. Geogr. I:6 de jos (*pentru că ~ nu va putea iel singur să ncojoare* [sic] *pământul*); 81:1 (*~ nu voiu mai vedea această țară a strămoșilor miei!*); 83:6 (scris fără spațiu după numeral; *iei îau din orî ce mână, și ~ nu mă plătesc.*); 93:17 (*Deprinzându-te cu sărăcia, ~ norocul nu te va apuca fără de veste.*)

niciodinioară Zilot 136:5 de jos (*cestea și altele multe vorbia bucu-reștenii cu târgoviștenii cu mare turburare a duhului ca ~*); 231:11 de jos (*mare prăpădenie și sărăcie s-au făcut bieteii țării, cum nu s-au mai întâmplat ~*); Hel. Brut. 486:1 de jos (*Inspiră un ce mare, dă omului curagiu / Ce ~ el nu l-ar fi simțit / Sub jugul lui Tarquiniu, în curtea unui despot*)

Specifică epocii moderne este extinderea fonetismului muntenesc (incluzând, pe lângă vocalismul *i ... i*, stabil dintotdeauna în Muntenia, generalizarea lui *nici* și a lui *o*) în afara Țării Românești; aria în care această extindere este remarcabilă, prin dislocarea unei trăsături dialectale cu o tradiție de aproape două secole și jumătate, este Moldova. Așa cum am arătat deja (vezi sfârșitul paragrafului precedent), tendința de fixare a fonetismului de tip muntenesc cu vocalism *i ... i* se vede a fi fost activă în Moldova cel puțin de la jumătatea secolului al XVIII-lea, când copiile sau traduceri după documente moldovenești mai vechi prezintă o formă practic invariabilă a adverbului temporal

negativ *niciodinioară*¹³. Aceasta este singura formă sub care am identificat adverbul temporal negativ de tip II în textele din secolul al XIX-lea:

niciodinioară Svidrig. 66:11 (I se dădură moșii în Polonia, sub condițiune a nu părăsi ~ astă țară); PR 201:23 (îl poate feri de un crimen ce ~ nu l-ar răscumpăra); Rux. 265:26 (~ nu s-ar fi socotit că acest tânăr vinea din câmpul bătăliei, ce din vreo academie.); 267:7 de jos (cuprinderea acestui tractat, compus din patru articole: [...] Iar pe poloni ~ va agiuta.); Journ. 356:17 (Iar din cii avuți unii se căsătoresc, dar ~ cu femei surdomute.); Anot. 559:1-2 (Sufletul lor este înalt, pentru că ~ nu s-au ovelit de mizeriile vieții.); HF 768:8-9 de jos (Un eho al acestui organ puternic, ce nu amuțește ~, ne răsună în inimă și ne îndeamnă a plini o datorie ...); Acte Bas. 147 :6 de jos (de nu ar și fi fost mai înainte de cătră încoronările capite ~ rădicați la dvorenească învrednicire sau nu ar ave date gherburi)

Într-un mod care pare să se lege destul de coerent de atestările secolului al XVI-lea (cu toate că un astfel de salt peste timp, după stabilizarea variantei *-dănăoară* în Moldova secolului al XVII-lea, rămâne greu de explicat), textele moldovenești din secolul al XIX-lea prezintă uneori o variantă cu *e* după nazală (vezi **3.2.1.1.** pentru atestarea acestui tip de varinate într-un document sucevean și în textul Codicelui Bratului, care are o bază dialectală problematică):

niciodineoară MH 486:1 (~ nu am văzut-o la tine); 488:1 (Dar ~ nu mi se nimerește a te surprinde, Hloe, și așa, precum totdeauna te caut, pretutindene te întâlnesc), 8 de jos (Dar și tu să-mi giuruiești că ~ nu vei părăsi cața mea!); Rar. 525:16 (Fortuna îl poate clătina, dar ~ a-l dărma.); Acte Bas. 284 :4 de jos (o împărăție întru care boala ciumii ~ nu să dezrădăcinează)

Unele pasaje ilustrează o alternanță între forma de tip II cu fonetism unificat dialectal și forma astăzi generală *niciodată*:

¹³ De „triumful” tipului fonetic muntenesc cu vocalism *i ... i* trebuie legată și fixarea adverbului temporal indefinit *odinioară* ‘cândva (în trecut)’ în limba română literară.

Niciodinioară nu era mai bine însuflețită, *niciodată* n-au cântat cu un sentiment mai mare, cu un metod mai măiestru și plin de bun gust.¹⁴
HT I 690 :4-6 de jos

În Transilvania (care se situa încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea în continuitate cu aria muntenească, vezi 3.2.1.2.), stabilitatea vocalismului *i* ... *i* se asociază, la fel ca în Țara Românească, cu generalizarea formei *nici* a formantului negativ și a inserției numeralului *o*; atestările păstrării unei variante mai arhaice a „prefixului” negativ sunt rare¹⁵:

nice-odinioară Țig. 165:10 (vs. 1803: *Cum sânt duhurile necurate / Care nu dorm ~, / Ci noaptea-în toate părțile zboară*); TV 280:13 (vs. 275: *De când îl cunosc, așa spulbăroasă / Cugete n-avu ~, / De bună samă, nebunește iară!*)

Forma curentă este cea în care atât formantul negativ, cât și indefinitul au aspectul fixat în limba română literară actuală:

nici odinioară Țig. 122:15 (vs. 2709: *D-ați cutriera voi toată țara, / O lăcuire mai dăsfătăță / (Întradins căutând), ~ / Nu veți afla ...*); 206:4 de jos (notă: *Bine foarte grăește aici poetul, căci, deacă am căuta la toate întâmplările, ~ nu scapă omul mai lesne de libov decât prin fugă*); 254:12 (vs. 5854: *Auzind de-această biruință / Care n-au fost ~, / Au socotit cu drepte pricine, / Că noao-a stăpâni să cuvine.*); Proc. 1:12 de jos (*Pentru aceia când vorbesc despre episcopul de la Roma, ~ nu vorbesc ca de al său patriarh, ci numai în câtu-i înainte șezătoriu*); 6:7 de jos (*Vei trage, adevărat, dar cum că bine ai tras și n-ai greșit împotriva dialecticii, ~ nu ne vei face să credem.*); 8:8 de jos (*Dar ~, în beserica lui Dumnezeu nu s-au întîmplat aceasta, nu s-au ținut, nu s-au crezut.*);

¹⁴ Este posibil ca în acest pasaj, care este o cronică teatrală, variația între *niciodinioară* și *niciodată* să fie determinată de o intenție stilistică (o emfază destinată accentuării unicității momentului evocat).

¹⁵ Extrem de rare sunt, în epoca modernă, și cazurile de instabilitate a vocalismului palatal în reflexul lat. *dē ūnā hōrā*: *nice odenioară* Țig. 8:3 de jos (*Prolog; aducându-ți pîrure aminte că apa de baltă ~ nu este limpede ca de fântână*); *nici odenioară* Țig. 80:19 (vs. 1654: *Căci nu văzuse ~ / Vreun războiu, având inimă blîndă / Din fire și neubind izbîndă*). Acest tip de vocalism apare la Budai Deleanu și în indefinitul „neprefixat”: *odenioară* Țig. 20:3 de jos (vs. 133: *Așa fu și cu Vlad ~: / Mulți îl ținea de tiran și multe / Scornisă asupra lui de-ocară*); 61:17 (vs. 1169: *Tot acela-i, care-~ / Vru pre Cel înalt din tron s-oboară!*).

22:8 (*Dar rău să înșală, au neînțelegând puterea și firea titulelor, au scornind titule pentru papa, care ~ nu i s-au dat*); 25:9 (*Nice așezăminturile papei și decreturile n-au fost ~ statornicite așa*); Propov. 53:13 (*acestea le rumegă și vei vedea cât folos îți vor aduce, vei vedea că ~ ispita nu te va birui.*); Did. 64:20 (*întră celelalte dobitoace, întră toate, putești vedea că ~ nu lipsesc a-și crește fiii săi*); 77:21 (*dobitoacele ~ nu cad în cursă și în mreje mai lesne decât când le ajunge dragostea*); 78:13 (*urșii ~ nu fac mai mare pagubă decât iarna*); 84:19 de jos (*cu toate acestea nu va fi ~ de lipsă ca să înceapă cu mulți ani mai nainte a se împreteni cu prunca aceaia*); 91:15 (*Nu lăsa-reți ~ să vină feciori în casa voastră și nu vă încredințareți niciunuia*)

La Budai Deleanu, coocurența tipului II cu tipul III trebuie pusă pe seama structurii silabice, relevante în prozodie:

*Dar' poate că tu **niciodinioară**, / De-a mele tâmplări triste și cumplite, / **Niciodată** nu vei auzi doară.* TV 314:9-11 (vs. 1285-1287)

Tipul II cu fonetism unificat (supradialectal) se întâlnește de asemenea extrem de frecvent la băănățeanul Eftimie Murgu – deci într-o arie în care a fost specific (vezi 3.1.), dar în care a suferit un sensibil regres în epoca modernă (vezi 3.1.2.) tipul I; întrebuintarea lui de către Eftimie Murgu are particularitatea curioasă a absenței dublei negații din multe contexte de ocurență (între cele aproape 30 de ocurențe pare să predomine construirea fără adverb de negație):

*când avem așa criterii ale adevărului, care numai sub atare condiții **niciodinioară** nu amăgesc* EM 169 [46^v]:5-7

*Simțirea cea dinlăuntru mărturisindu-ne cele ce se întâmplă dinlăuntru nostru nu ne amăgește **niciodinioară*** EM 186 [81^r]:2-3 de jos

*omul a trebuit de la urzitorul naturii să capete așa putere, pre care drept întrebuintând-o **niciodinioară** să se amăgească* EM 218 [17^r]:2-4 de jos

*împotriva căreia cu toate că nu este cu neputință a se născoci niscăiva îndoieli, dar însă acestea **niciodinioară** vor fi legiuite și îndestule.* EM 222 [27^r]:13-15

*cunoașterile cele empirice **niciodinioară** trebuiesc cu totul despărțite de către cele raționale.* EM 227 [37^v]:11-12 de jos

*dacă vor fi premisele adevărate, încheierea **niciodinioară** se poate tăgădui.* EM 266 [124^r]:14-15 de jos

3.2.3. Concluzii privind locul tipului II în istoria limbii române. Tipul adverbial negativ II a fost în mod incontestabil un tip general dacoromân în epoca veche, caracterizat printr-o instabilitate formală legată de variația generală a reflexelor românești ale lat. *neque*, precum și de variația dialectală a reflexelor sintagmei contrase *dē ūnā hōrā*; încă de la sfârșitul epocii vechi a dialectului dacoromân, varianta dialectală *-dănăoară* (foarte stabilă în Moldova secolului al XVII-lea) pare a fi început să piardă teren în favoarea variantei sudice cu vocalism *i ... i*; în cea mai mare parte a textelor din secolul al XIX-lea, aceasta din urmă pare a se fi generalizat, fixându-se împreună cu forma *nici* a „prefixului” negativ și cu inserția numeralului *o* între *nici* și adverb.

În ciuda faptului că a fost, cel puțin până în secolul al XVIII-lea, modalitatea principală de exprimare a negației totale în sfera temporală, tipul II a sfârșit prin a fi înlăturat complet de tipul III; urme ale lui nu se mai găsesc nicăieri în graiurile dacoromâne actuale.

3.3. Tipul III

3.3.1. Tipul III în limba română veche. Tipul III – rămas, în prezent (nu numai în limba română standard, ci și în graiuri), în afara oricărei concurențe cu tipurile adverbiale I și II – este cu certitudine cel mai târziu în istoria limbii române; înainte de 1600, atestările sale se reduc la o ocurență documentară și la două ocurențe în cea mai veche versiune a *Florii darurilor*:

neceodată FD 128 [482^v]:2 de jos (*A doua easte că omul cela înțeleptul ~ nu stă fără lucru*)

niceodată FD 127 [478^v-479^f]:9-10 (*Nu easte mai mare păcat de pizma; și unde easte ea ~ nu e pace, nice liubov*)

niciodată DÎR XXXIX [zapis de danie, Bălgrad, 1600] 1^r:3 de jos (*și de nimea băntuială» să nu ai[bă; loc șters la îndoitura documentului] ~*)

Expansiunea lui este însă vizibilă după 1600, când se întâlnește în texte provenite din toate ariile dacoromânei, fiind însă evident mai bine reprezentat în Țara Românească.

Variația sa formală se reduce, la începutul epocii expansiunii sale în română, la variația formantului negativ:

nece *ōdatā* (нѢЧЕ ѠДѦТѢ) NTB 90^v:9 (*și nece ōdiniōarā* porunca ta n-am' trecut', și mie ~ nu mî-*ă* dat_h *ūn_h ēd_h*); 95^v:2-3 (*spre carele nime ~ ōm' n-au șazut'*); 95^v:15 de jos (*Pre Dumnezău* [8 final ss.] *nime nu l-au* [8 final ss.] *văzut'* ~); 113^f:12 (*cela ce va veni la Mine, nece cum' nu va flămânzi; și cela ce va creade ȁtru Mine nu va ȁsăta ~*); 115^v:19 (*Răspunsără slugile, ~ așa n-au grăit' ōm_h*)

néceudatā DRH. A XXVIII/387 (3 iun. 1646, Fârloești), 331:5 de jos (<n>ime n-au știutu, că n-au mai ținut călugări<i Bis>trîții ace poienă cu <pă>duri ~)

neci *ōdatā* [нѢЧН ѠДѦТѢ] Ps. B. 227^v:4-5 (ps. CXVIII, 8: *Porăncile Tale păzesc', nu mă lăsa pre mine ~*); **neč'** *ōdatā* (нѢЧ ѠДѦТѢ) NTB 9^v:9 de jos (*Și atunci voiu mărturisi lōr, că ~ nu v-am_h știut' pre voi*)

niciodatā DRH. B XXI/83 (București, 7 iunie 1626; copie), 167:6 de jos (*el s-au plânsu în divan cum nu s-au fost închis această gârlă de niminea ~*); XXI/87, (9 iunie 1626; domnesc), 177:13-14 (*cum au fost Radul tot rumân de moșie cu dâșii den Lungi și cum n-au fost rob ~*); B XXII/327 (31 iulie 1629; domnesc; copie), 626:7 de jos (*și n-au fost ~ cuibu de șoimu la dâșii*), 3 de jos (*să nu mai aibă val de șoimari ~*); XXII/377 (28 noiembrie 1629), 692:5-6 de jos (*tăstamentul de moarte carili nu să poate strica ~*); B XXIV/130 (1 august 1633; domnesc; copie), 176:3-4 (*și faceți obiceiu care n-au fost ~ acolo în sat*); B XXV/245 (3 apr. 1636; domnesc; copie), 257:18 de jos (*precum să n-aibă nici un lucru cu acel satu ~*); B XXVIII/489 (23 mai 1642; de la Hrizea fost mare vornic), 602:5 (~ *de ei n-am fost lăsat, nici de lângă mine n-au lipsit*); XXVIII/657 (11 dec. 1642; domnesc), 791:3 (*au fost ertați de alalți domni, de n-au fost dat la fum ~*); B XXIX/405 (20 febr. 1644, Târgoviște; domnesc), 491:15 de jos (*Și așa pâraia ..., cum n-au fost leasă la Botu, ~*); B XXXII/58 (24 febr. 1647; domnesc), 63:2 (*să n-aibă treabă ~ cu acești oameni, a-i fi lui rumâni*); B XXXIII/13 (12 ian. 1648, București; domnesc), 16:14, 15 (*cum să nu fie lipsit ~ sveata mănăstire de părintele egumenul Melhiesedec, nici să fie dat afară dentr-acea mănăstire ~ până la moartea lui*); TC s.v. **leontopetalon**, **g.n.** (*iarbă den ȓară streină care noi ~ n-am văzut, care deaca o mănâncă leul, îndatā crapă*); **nunquam**, **adv.** (~, **nici odânoară**); LCLV s.v. **nunqvam** (*nunqvam, ~*);

nicī *ōdatā* (scris uneori cu spațiu după o) Tâmp. Geogr. 51:4 de jos (*Cel ce are moșie, oare putear-ar fi măi bogat acolo decât la oraș? ~!*); 56:16 (*dar ~ din măsurile lor nu ies*); 85:12 (*Neștine~ nu să plânge pentru sineș, ci tot d-auna pentru soarta sa*), 5 de jos (*dar asupra*

norocului ce-l are în mână sa ~ nu să uită); 98:6 de jos (~ neputin-cioasele țipete ale păsărelii cei fricoase nu vor putea popri pe *Țândrăz-nețul vultur*)

În ciuda preferințelor pe care par să le ilustreze unele texte, este clar că tipul III era general dacoromân în secolul al XVII-lea; în prima jumătate a secolului următor există deja texte în care el este singurul tip de adverb temporal negativ (așa sunt letopisețul lui Nicolae Costin și cel al lui Ion Neculce, unde nu apar deloc compuse cu *oară*):

neciodată Nec. Let. 717:1 (*Și călugării de la mănăstire dzăce că nu s-au închinat ace sfântă icoană ca atunce ~, așe ca atunce.*)

niceodată N. Cost. Let. 282 [168^r]:14 (*iară asupra oștii sprintene cumu-s tătarăi, ~ nu aliargă, că tătarăi să rășchiră și nu fac niceo izbândă cu sulița.*); 292 [169^v]:10 (*și ~ aciasta până atunce nu să făcusă*); Nec. Let. 383:5 (*ca să s-aperi de dușmani; iar dușmani(i) nu-i mai da răzbun ~*); 397:1 (*Și Hotinul să nu-l tocmască turcei ~, nice altă cetate să nu facă în Moldova turcei*)

niciodată Nec. Let. 578:16 (*Și așea îndrepta pușca de bine, cât nu era ~ să nu lovască ori cal, ori om.*); 584:5 (*Moscali la turci ~ năvală nu mai da, ce tot turcii da năvală la moscali*); 587:7 (*încă n-ar fi putut ținea turcii războiu. Dar ei nu da ~ năvală la războiu, ce sta numai de să apăra.*); 620:2 (*Iar cu domnul ~ să nu pribegesti, măcar cum ar hi, și nu numai în țară streină*); 669:19 (*Craiul să facă seim în anul a treile, după obicei. Că acest crai nu mai făcea ~ seimu.*); 751:13 (*Numai temeiul oștilor nu s-au lovit ~, că nu cuteza nici ceia parte, nici ceia.*)

3.3.2. Tipul III în epoca modernă. După 1800, tipul III este foarte bine atestat în scris în toate ariile dacoromânei – inclusiv în aria specifică a tipului I, unde acesta din urmă supraviețuiește ca un element constitutiv al unui sistem (vezi 3.1.2.), fără a pătrunde în fluxul exprimării concrete:

nici odată (ничъ одатъ, ничъ вдатъ) DL 5:4 de jos (*care ~ nu se pot pune la începutul cuvântului*); 9:6 de jos (*Arătate sunătoare ~ nu se despart*); 24:6 de jos (*Aretate sunătoare ~ nu se despart*); 113:4 (*Verbul de mijloc ~ nu se pote face pătimitoriu*); 146:2 (*Sfărâmata de Titu cetate și besearică a Ierusalimului ~ nu s-au mai făcut*), 6-7 (*cetatea și besearica Ierusalimului, cea de Titu sfărâmată, ~ nu s-au mai făcut*); 148:9 de jos (*mai ~, enumerat la Adverbiile timpului*); 153:2 (*Acestea de sine așuși ~ nu fac cuvânt așeles*); 170:4 (*Mincinosului ~ nu i se crede*)

De asemenea, în Transilvania, unde tipul I a avut o existență precară (nesurprinsă în altă gramatică în afară de aceea a pastorului sas Clemens, vezi Anexa 1), tipul III este atestat pe scară largă încă de la începutul secolului al XIX-lea; unele texte păstrează încă variante arhaice ale formantului negativ:

niceodată TV 498:10 (vs. 1532; *Cârcalosul nost pe-aceasta îndrăgisă, / Măcar că n-o văzută ~, / Ci numa vestea și nume-i auzisă*)

Variante arhaice se întâlnesc sporadic și în Moldova:

niceodată (НИЧЕОДАТЪ) IIR 133:4-5 de jos (scris cu w; *Poate că ~ vre un ambițios, carile prin răutăți aș gătea drumul către tron, n-au cercat așa de aspre sufletești chinuri*); 335:11 (*o ghenie extraordinară, hotărâtă purure de a birui și ~ a nu fi biruit*); AV 230: 2 de jos (*Cea scânteie care-aprins-ai nu s-a stânge ~*);

Dar forma larg majoritară este cea în care formantul negativ are un fonetism identic (închidere a lui *e* etimologic și reducere la o structură monosilabică prin asurzirea lui *i* final) cu cea din limba română standard; uneori se poate vedea coocurența ei cu variante mai arhaice (independente sau ca „prefixare” a altor adverbe negative). Această formă se poate considera general dacoromână încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea; este de remarcat prevalența ei chiar în aria bănățeană (unde este recurentă în Fabulele lui Țichindeal):

nicî odată (НИЧИ ОДАТЪ), **nicî** odată (НИЧИ ОДАТЪ) Fab. 10:5 de jos (*să nu grăim ~ așa ȋute ȁtru luările ȁnainte a noastre*); 28:4 de jos (*carele ȅ bucuros totdeauna să dobȁndească și ~ să nu pȁrdă*); 39:3 (*ȋară cȁruȁ nu ȅ mulȕemirea din destul rȁsplȁtire pentru facerea de bine, ȅl să nu mȁi facă ~ bine*); 41:5 (*~ ȅmul de ȅmenie nu se mȁnie*), 8 de jos (*ȁnainte ȅamenilȅr ȁtelepȁ n-au ȁsemnat nimica ~*); 71:3-4 (*~ bȁrbatul ales nu ȅ ca să nu fie de bun neam*); 79:5-6 de jos (*ȋară binele cel fȁcut ~ să nu-l ȕitȁm*); 162:11 (*și ~ să nu-și ȕite cine au fost ȅl mai nainte*), 15-16 (*ȁ carea pre nimenea ~ nu-l lȁsa să ȁtre*), 7 de jos (*ȁ carea ~ pre nimenea a ȁtra nu-l sloboade*) etc. (extrem de frecvent)

niciodată IBR 131:15 (**nicedecum** nu s-ar li lȁsat de cȁdinșa sa, **nice** nu ar fi ȅngȁduit ~ canonizașia episcopiei Fȁgȁrașului să se facă, de oarȁ ce știut lucru iaste cȁ episcopii latineși ai Ardealului pururea morșiș ș-au ȁpȁrat cȁdinșele sale); 135:21 (*pentru mai ȅncolo ȅnștiinșare*

și a lucrului cercare, la vicariu, altmintre ~ nu vor avea capet zăhă-elele și înștiințările cele stângace); 139:3 (*de oară ce la Carloviți ~ nu au fost patriarhie, ci numai mitropolie*); 150:6-7 de jos (*sfinții părinți și sfințele săboară ~ n-au poftit de la neamuri*); 152:15 (*limbă carea ~ n-au fost în gurile slovenelor ghinte*) etc.

nic o dată (НИЧОДАТЪ) IIR 35:4 de jos (*și ~ ntru nimic nu i-au fost neascultătoriu*); 36:8 (*și ~ a nu adormi fără a face mai nainte mătănii*); 250:11 de jos (*Acesta până la nchierea vieții sale se bucura de nemărginita ncredire a lui Petru, și ~ n-au ntrebuințat-o spre rău*) etc.

nicî odată (НИЧИОДАТЪ) IIR 228:6 (~ nu li era năgăduit a se afla n ființa bărbaților străini)

niciodată Acte Bas. 174:7 (... *ce sufăr dintru această pricină lăcui-torii acelor gubernii priimind în uvajenie, că la darea aşzământurilor pentru sălăşluirea oblastii Bessarabiei nu s-au putut ~ socoti, ca ea să se întemeieze pre priimirea oamenilor fugiți din provinciile rossienești*); 229:1 (*și fără a face căzuta învățătură poporenelor săi și ~ să nu îndrăznească a lăsa biserica și poporul fără preot*); 325:12 de jos (*Supt puternica a eii apărare, Rossia socotind a fi pacea cel mai întâiu al său bine, ~ nu va lăsa ca să se strice ea*)

3.3.3. Concluzii privind locul tipului III în istoria limbii române. Atestat abia către sfârșitul secolului al XVI-lea și rămas, cel puțin pentru un secol, net minoritar în raport cu tipul primar constituit pe baza lat. *dē ūnā hōrā*, tipul III pare a fi început să se extindă în defavoarea acestuia încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea el mai era încă în concurență cu tipul II, se poate considera, atât pe baza textelor, cât și pe baza informațiilor conținute în gramaticile provenite din diferite arii ale Dacoromaniei (vezi Anexa 1), că în jurul anului 1850 el devenise, practic, singurul adverb temporal din sistemul negativelor românești.

4. Concluzii

Cercetarea noastră a urmărit evoluția în timp a trei serii de adverbe temporale negative, dintre care cel care este astăzi o formă unică în sistemul limbii române standard este cel mai târziu și l-a substituit treptat pe cel format pe baza sintagmei contrase din lat. *dē ūnā hōrā*.

Celelalte două tipuri sunt la fel de vechi, dar au un statut profund diferit: în timp ce tipul format prin „prefixarea” adverbului temporal relativ se dovedește a fi fost dintotdeauna limitat la aria vestică a dacoromânei (în special la Banat), tipul *nicedănăoară* (cu toate variațiile lui formale) a constituit adverbul temporal negativ emblematic pentru dacoromâna veche; supraviețuirea lui până în prima jumătate a secolului al XIX-lea se asociază cu pierderea accentuată a locului deținut în sistemul negativelor românești, în favoarea lui *niciodată*, care a sfârșit prin a-l elimina definitiv atât din limba standard, cât și din graiuri (vezi Anexa 2).

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

a) Surse

- AC = *Anonymus Caransebesiensis* (c. 1650); am folosit fotocopia manuscrisului din *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Acte Bas. = Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, I (1812–1830)*, Precedate de *Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (BTRB) 1812–1830*, București, Editura Academiei Române, 1993.
- Anot. = Gheorghe Asachi, *Anotimpurile vieții omenesci*, în *Opere*. II. Ediție critică și prefață de N. A. Ursu, *Nuvel istorice. Varia*, București, Editura Minerva, 1981, p. 556–562.
- AV = Gheorghe Asachi, *Versuri*, în *Opere*. I, Ediție critică și prefață de N. A. Ursu, *Versuri și teatru*, București, Editura Minerva, 1973, p. 1–471.
- BB = *Bibliia adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noaō leage [...]* *Tipăritu-s-au ȃtău ȃ scaunul Mitropoliei Bucureștilor* [...] *la anul de la facerea lumii 7197, iară de la spăseniă lumii 1688 ȃ luna lui noem'vri ȃ 10 zile.*
- Cant. Div. = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, în *Opere*, I, București, Editura Academiei Române – Univers Enciclopedic, 2003, p. 3–315.
- CC₁ = Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitevnice rumânesc* [= Cazania I], Ediție critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Ion Gheție, București, Editura Academiei Române, 1998.
- CL = Diaconul Coresi, *Liturgierul* [Brașov, 1570]; fotocopii publicate de Al. Mareș, *Liturgierul lui Coresi*, București, Editura Academiei, 1969.

- Cod. Br. = *Codicele Bratul* (1559–1560); fotocopie precedată de un studiu de C. Dimitriu, Iași, Casa editorială Demiurg, 2005.
- Cod. St. = *Codicele Sturdzan* (sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XVII), ms. rom. 447 BAR; fotocopii în ediția *Codex Sturdzanus*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- CT = Diaconul Coresi, *Tetraevangelul*, Brașov 1560–1561; am folosit fotocopiile din ediția *Tetraevangelul tipărit de Coresi (Brașov, 1560–1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăstiri (1574)*, Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963.
- Did. = Petru Maior, *Didahii*, în *Scrieri*, I, Ediție alcătuită de Florea Fugariu. Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, Editura Minerva, București, 1976, p. 59–92.
- Disput. = Petru Maior, *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul...*, în *Scrieri*, II. *Istoria bisericească Românilor, Disputații, Ortografia română, Dialog*, Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, Editura Minerva, București, 1978, p. 198–248.
- DL = *Grammatica românească pentru îndreptarea tinerilor. Acum atât oară lucrată prin Contantin Diaconovici Lōga, al școalelor preparande românești din Arad profesor. La Buda, Crășca Typografie a Universității Ungari, 1822.*
- DÎR = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, Editura Academiei, 1979.
- DRH. A XVIII = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul XVIII (1623–1625), Volum întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov, București, Editura Academiei Române, 2006.
- DRH. A XIX = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul XIX (1626–1628), Volum întocmit de Haralambie Chirca, București, Editura Academiei, 1969.
- DRH. A XXII = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul XXII (1634), Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei, 1974.
- DRH. A XXIII = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul XXIII (1635–1636), Volum întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Editura Academiei Române, București, 1996.
- DRH. A XXIV = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul XXIV (1637–1638), Volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 1998.
- DRH. A XXVIII = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. XXVII (1645–1646), București, Editura Academiei Române, 2006.
- DRH. B XXI = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXI (1626–1627), Volum întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1965.
- DRH. B XXII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXII (1628–1629), Volum întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei Române, 1969.

- DRH. B XXIV = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXIV (1633–1634), Volum întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracaș și Constantin Bălan, Editura Academiei Române, București, 1974.
- DRH. B XXV = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXV (1635–1636), Volum întocmit de Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămarășescu, Coralia Fotino, București, Editura Academiei Române, 1985.
- DRH. B XXVII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXVII (1639–1640), Volum întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Oana-Mădălina Popescu, Ovidiu Olar, Editura București, Academiei Române Române, 2013.
- DRH. B XXVIII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXVIII (1641–1642), Volum întocmit de Ovidiu-Victor Olar, Elena Bedreag, Ruxandra Lambriu, Lidia Cotovanu, București, Editura Academiei Române, 2018.
- DRH. B XXIX = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XXIX (1643–1644), Volum întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr (coordonatori), Florina Manuela Constantin, Oana-Mădălina Popescu, Constanța Vintilă-Ghițulescu, București, Editura Academiei Române, 2017
- DRH. B XXX = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, volumul XXX (1645), Volum întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipier, Gheorghe Lazăr, București, Editura Academiei Române, 1998.
- DRH. B XXXI = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, volumul XXXI (1646). Volum întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, Editura Academiei Române, 2003.
- DRH. B XXXII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, volumul XXXII (1647), Volum întocmit de Violeta Barbu și Gheorghe Lazăr. A colaborat Oana Rizescu, București, Editura Academiei Române, 2001.
- DRH. B XXXIII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, volumul XXXIII (1648), Volum întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2006.
- DRH. B XXXVII = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, volumul XXXVII (1652), Volum întocmit de Violeta Barbu, Constantin Bălan, Florina Manuela Constantin, București, Editura Academiei Române, 2006.
- ES = *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551–1553); fotocopie precedată de Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, Editura Academiei, 1971.
- EM = Eftimie Murgu, *Curs de filosofie ținut la Academia Mihăileană (1834–1835; 1835–1836)*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Victor Țircovnicu, Timișoara, Editura Facla, 1986.
- Fab.* = *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice ȃvățătură. Acum ȃtăă ȃară culease, și ȃtru acest chip pre limba rȃmănească ȃtocmite* de Dimitrie Țichindeal, parohul Bečherecului Mic și al shoalelȃr preparande rȃmănești din

- Aradul Vechiu catehet*. ♣ Buda, cu ȳpariul crăeștei ȳpografii a Ūniversitatei Ūngurești din Pešta, 1814.
- FD = *Floarea darurilor* [a doua jumătate a secolului al XVI-lea]. Text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Alexandra Roman Moraru, în *Cele mai vechi cărți populare în litereatura română*, I, Editura Minerva, București, 1996, p. 119–182.
- Fog. = CATECHISMVS. Atsaja ej atsaja. Summa szau meduha a ulujtej si a kredinciej Christinaskæ, kuprinsze en Entreberi si Reszpunszuri szkurtæ [...], studio Stephani Fogarasi [...], Anno 1647 [...], în *Fogarasi István Kátéja*, [editat de] Tamás Lajos, Cluj, 1942; am notat pagina și rândul ediției originale, date în facsimil de editor.
- Hel. Brut. = Ion Heliade Rădulescu, *Brutus* (traducere din Voltaire), în I. Heliade Rădulescu, *Opere*, IV, *Traduceri; teatru*, Ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura Minerva, 1985, p. 477–543.
- HF = Gheorghe Asachi, [Hristian Flehtenmaher], în *Opere*. II (vezi Anot.), p. 76–769.
- HT I = Gheorghe Asachi, *Hronica teatrală* [I], în *Opere*. II (vezi Anot.), p. 690–691.
- IBR = Petru Maior, *Istoria besericei românilor*, în *Scrieri*, II (vezi Disput.), p. 94–197.
- IIR = *Istoria Imperii Rosiene, compusă de consilierul de stat și cavalier Ivan Caidanov. Tradusă de Aga Gheorghe Asachi, mădular Academiei de Roma. Partea I. Eșii, ȳn privilehieta tipografie a Albinei*, 1832.
- Is. ier. = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglică*, în *Opere* (vezi Cant. Div.), p. 383–801.
- Jurn. = Gheorghe Asachi, *Estract din jurnalul unui călători moldovean*, în *Opere*. II (vezi Anot.), p. 333–375.
- LCLV = Grigore Maior, *Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, ediție de Alin-Mihai Gherman, Roma, 1993.
- Lit. I. = D<umne>dzăiasca Litur'ghie acmu ♣tăi tipărită rumănaște... ♣ ♣ș... ♣ anul 7187 [= 1679].
- LP = *Pravila ritorului Lucaci* (1581); fotocopii în ediția *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Editura Academiei Române, 1971.
- Măid. = *Topografia satului și hotarului Măidan*, de Sofronie Liuba și Aurelie Iana, [...], Caransebeș, 1895.
- MH = Gheorghe Asachi, *Mirtil și Hloe*, în *Opere*. I (vezi AV), p. 485–500.
- N. Cost. Let. = Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu. Cu prefață de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
- Nec. Let. = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 195–861.
- NTB = Noul Testament sau ♣păcarea, au leagea noaă a lui I<su> H<risto>

- domnului nostru. [...] *Твпăritu-s-au...* ⤴ *Ardeal* ⤴ *cetatea Belgradului*, 1648.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi*; fotocopii în ediția *Psaltirea Hurmuzachi*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- P. pr. = *Pănea pruncilor' sau Țvățătura credinții creștinești, strânsă ⤴ mică șumă. Care ô au scris* ⤴ *mici Țtrebăcuni și răspunsuri ȡngurești cîinstitul' Pateř Boroneai Laslo parochușul' besearecîi catholicești* [-u ss. culcat] *de la Belgrad'.* *Și s-au ȡtors' ⤴ limba românească de Duma ȡnăș' de la Borbanți.* ⤴ *aniț Dom[nului]* 1702.
- PO = *Palia de la Orăștie* (1581–1582); fotocopii în ediția *Palia de la Orăștie. 1581–1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- Pr. I = *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc*, VI, *Carte românească de învățătură* [= *Pravila de la Iași*], Ediție critică, Editura Academiei, [București, 1960].
- PR = Gheorghe Asachi, *Petru Rareș*, în *Opere*. II (vezi Anot.), p. 163–238.
- Proc. = Petru Maior, *Procanon*, în *Scrieri*, I (vezi Did.), p. 1–36.
- Propov. = Petru Maior, *Propovedanii*, în *Scrieri*, I (vezi Did.), p. 37–58.
- Ps. B. = *Psaltir* ⤴ *ce să zice Cântarea a fericitului pr<oo>roc' și ȡpărat' D<a>vid* ⤴ *cu cântările lui Mōisi și cu summa și rânduiala la toți psalmii* [...]. *Твпăritu-s-au...* ⤴ *Ardeal* ⤴ *cetate Belgradului*, [1651].
- Ps. C. = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura București, Academiei Române, 2010; am folosit microfilmul manuscrisului original, pe care editorul a avut bunăvoința de a ni-l pune la dispoziție.
- Răsp. = *Cartea carea să chîamă Răspunsul' ȡpotriva Catihismusului Calvinesc', făcută de părințele Varlaam' Mitropolitul' Suč<avei* [...], *Твпărită v'lēto Bytġa Mira* 7153, *Sp<u>seniaze Mira* 1648..
- Rar. = Gheorghe Asachi, *Petru Rareș* [piesă de teatru], în *Opere*. I (vezi MH), p. 507–546.
- Rux. = Gheorghe Asachi, *Ruxanda doamna*, în *Opere*. II (vezi Anot.), p. 259–280.
- Svidrig. = Gheorghe Asachi, *Svidrighelo*, în *Opere*. II (vezi Anot.), p. 64–74.
- Tâmp. Geogr. = *Gheografia Țării Rumânești. Alcătuită de serdarul Scarlat TâmpEANUL și acum ȡntăi tipărită.* [...] București 1840. *Tipografia pitarului Constandin Pencovici.*
- TC = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I (studiu introductiv, note și text), Cluj-Napoca, Clusium, 2001.
- TDBS = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Graiuri românești din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Maria Marin (coordonator), Autori: Viviana-Monica Fătu Ilie, Mara-Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, Editura Academiei Române, București, 2023.

- TDD = *Texte dialectale și glosar Dobrogea*, publicate de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, Seria II, Texte și Glosare 5 [București], 1987.
- TDM = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975;
- TDMM = *Texte dialectale Maramureș*, Ioan Mircea Farcaș, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2011.
- TDNB = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, [2006].
- TDPF = *Graiul din zona Porțile de Fier. Texte. Sintaxă*, Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1973.
- TV = Ion Budai Deleanu, *Trei viteji*, în *Opere*, 2, *Țiganiada* (A). *Trei viteji*, Ediție critică de Florea Fugariu, București, Editura Minerva, 1975, p. 269–344.
- Țig. = Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, în *Opere*, 2 (vezi TV), p. 9–268.
- Varl. *Leastv.* = *Leastvița sau Scara raiului de Ioan Scărarul*. Ediție jubiliară dedicată sfântului ierarh Varlaam, mitropolitul Moldovei, autorul traducerii. Ediție, notă asupra ediției și glosar de Oana Panaite, Iași, Trinitas, 2007.
- VS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților* (Iași, 1682–1686). Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj, Editura Echinox, 2002.
- Zilot = Zilor Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Minerva, 1996.

b) Dicționar

- EWA = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.
- LPSGL = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1862-1865.
- Mann = *An Historical Albanian-English Dictionary*, by Stuart E. Mann, M. A., London–New York–Toronto, Longmans, Green and Co., 1948.

c) Bibliografie

- Alexi 1826 = Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, Viena, apud bibliopolam Iosephum Geistinger, 1826.
- Bailly = A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette, 1895.
- Bălășescu 1848 = Nicolau Bălășescu, *Gramatica română pentru seminarii și clasele mai înalte*, Sibiu, Tipografia lui Gheorghiu de Clozius, 1848.
- Blazewicz 1844 = Theoktist Blazewicz, *Theoretisch-praktische grammatik der dacoromanischen, das ist: der moldauischen oder wallachischen sprache, nach*

- ganz neuen grundsätzen und einer leichtfasslichen methode*, Lemberg & Cernowitz, Verlag von Eduard Winiarz, 1844.
- Brâncuș 1999 = Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Institutul Român de Tracologie, „Bibliotheca Thracologica”, 1999.
- Câmpeanu 1848 = P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1848.
- Chestionarul ALR I = Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.
- Chestionarul ALR II = Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Chestionarul NALR = Chestionarul Noului atlas lingvistic român*, întocmit sub conducerea lui Emil Petrovici și a lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petre Neiescu, Grigore Rusu și Ionel Stan, în „Fonetica și Dialectologie”, nr. V, 1963, București, Editura Academiei Române, p. 159–271.
- Cipariu 1869, 1877 = Timotei Cipariu, *Gramatica limbei române*, I, *Analitica*, București, Cu spesele Societății Academice Române. Cu tipăriul Seminarului A. Diecesanu din Blaj, 1869; II, *Sintetica*, 1877; Suplement la Sintactică, 1877.
- Clemens 1823/1836 = Andreas Clemens, *Walachische Sprachlehre für Deutsche, nebst einem Kleinem Walachisch-Deutsch and Deutsch-Walachischen Wörterbuche*, ediția I, Ofen, Gedruckt mit königl. hung. Universitäts Schriften; ediția a II-a, Hermannstadt, B.D. Lhierrysche Buchs und Runstbandblung, 1836.
- Codru Drăgușanu 1848 = Ion Codru Drăgușanu [Ioan Germaniu Codru], *Rudimentele gramaticii romane estrase din Tentamen criticum cu adausu de regule simple și diverse anotăciuni pentru usulu scolarilor începători*, București, Tipografia Colegiului Sfântu-Sava, 1848.
- Diaconovici Loga 1822 = Constantin Diaconovici Loga, *Grammatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, Crăiască Tipografie a Universității Ungarii. Text stabilit, prefată, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla, 1973.
- Elementa* 1780 = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae*, Viena, [Tipografia Ioseph von Kurzbek]/Buda, [Tipografia] Regiae Universitatis Pestanae, 1805. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghia, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Eustatievici Brașoveanul 1757 = Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească* [Șcheii Brașovului]. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 1969.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei, 1975.

- Golescu 1840 = Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești*, București, Tipografia lui Eliad.
- Heliade Rădulescu 1828 = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, Sibiu, [fără editură] în *Gramatică românească*, de Ion Heliade Rădulescu. Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980.
- Heliade Rădulescu 1841 = Ion Heliade Rădulescu, *Paralelism între dialectele român și italian sau forma său gramatică acestor două dialecte*, București, Tipografia lui Eliad, 1841.
- Iszer 1846/1855 = Andreas Iszer, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, ediția I, Kronstadt, Johann Gott; ediția a II-a, Walachische oder romänische Sprachlere für Deutsche Zweite verbesserte Auflage, Kronstadt, Johann Gott.
- Laurian 1840 = August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivat-ionem et formam linguae romanane in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*, Viena, Typis Congregationis Mechitaristarum. Ediție, studio și note de Katalin Dumitrașcu, traducere de Katalin și Emil Dumitrașcu, Craiova, Editura Universitaria, 2002.
- Manliu 1854 = Ioan Manliu, *Curs elementar și gradat de gramatica română. Partea etimologică*, București, Tipografia Colegiului, 1854.
- Margela 1827 = Stepan Margela, *Gramatică Russască și Rumânească*, St. Petersburg, Tipografia Departamenta Narodnago Prosvaštenia, 1827.
- Marki 1810 = Anton de Marki, *Auszug aus der für Normal und Hauptschulen vorgelchriebenen deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache*, Cernăuți, Petru Eckhardt k.k. Bukoviner Kreis-Buchdrucker, 1810.
- Molnár 1788 = Ioan [Piuaru-]Molnár, *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena, [Tipografia Ioseph von Kurzbek]/Sibiu, [Tipografia] Martin von Hochmeister, 1810/Sibiu, [Tipografia] Martin von Hochmeister, 1823.
- Seulescu 1833 = Gheorghe Seulescu, *Grammatică românească seau observații gramaticești asupra limbei românești, Partea I-ia etimologică*, Iași, Tipografia S. Mitropolii, *Grammatică românească seau observații gramaticești asupra limbei românești, II. Partea sintactică*, Iași, Tipografia S. Mitropolii, 1833.
- Slavici 1914 = Ioan Slavici, *Gramatica limbii române, Partea I: Etimologia*, București, Editura Minerva, 1914.
- Vaillant 1840 = J. A. Vaillant, *Grammaire Roumâne à l'usage des français*, Boucourest, chez Frédéric Walbaum, 1940.
- Văcărescu 1787 = Ianache Văcărescu, *Observații sau băgări-dă-seamă asupra regulilor și orândueleur grammaticii rumânești*, Râmnic, Tipografia Sfintei Episcopii/Viena, [Tipografia Ioseph von Kurzbek]; în: *Poezii Văcărești (Ianache, Alecu și Nicolae), Opere*. Ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, Editura Minerva, 1982.
- Zamfir, Dinică 2021 = Dana-Mihaela Zamfir, Andreea Dinică, *Despre închiderea lui e la i în nește, nece, nemic(ă), nemănu(i)a și necăi(u)re(a)*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, V, *Actele Conferinței internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*, Ediția a V-a, Cluj-Napoca, 9-10 septembrie 2021, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor-Argonaut, 2021, p. 247–265.

Zamfir, Vlasin, Adam 2024 = Dana-Mihaela Zamfir, Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, *Despre stadiile iotacizării în graiurile din Crișana. Cu privire specială asupra viabilității formei **poci(u)***, în acest volum, p. 368–410.

HISTORICAL AND DIALECTAL RESEARCH ON ROMANIAN NEGATIVE TEMPORAL ADVERBS (Abstract)

The present work tracks the rate of expansion of the negative adverb *niciodată* ‘never’ and its generalization in contemporary Romanian (both standard and largely prevalent at the dialectal level). The origin of its actual status is historically complicated by its diachronic “competition” with other forms of expressing total temporal negation and its absence at the most remote period of written Romanian (16th century).

We have described and followed, at the historical level, three formal patterns of negative adverbs with temporal meaning: i) *nece* ‘nor’ + relative adverb (e.g. *nece-cându* lit. ‘not ever’), ii) *nece* ‘nor’ + indefinite adverb (e.g. *necedânăoară* ‘not once’), iii) *nici* ‘nor’ + a second indefinite adverb, whose etymological structure relies on the Romanian synonymy between *dată* ‘a specific time; one time’ (a feminine participial form of *a da* ‘to give’ < Lat. *dāre*) and *oară* (< Lat. *hōra*) (e.g. *nece-odată* ‘not once’, literally ‘at no time’).

Our research examines the historical and dialectal distribution of those three types, as well as the rate of extension of type III at the expense of type II (practically general in old Romanian); it also delves into the survival of type I (highly characteristic to Banat area in old Romanian).

We have compared the written usage of the three types described above with their dialectal usage (such as can be seen in recorded versions of dialectal inquests) and their linguistic description in several Romanian grammars along the time.

CUVINTE-CHEIE: *adverbe negative de timp în română, modele formale, surse dialectale, gramatici.*

KEYWORDS: *Romanian negative adverbs, formal patterns, dialectal sources, grammars.*

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Calea 13 Septembrie, nr. 13, București
danamihaela.zamfirv@gmail.com
marinela.bota@lingv.ro
andreea.dinica@gmail.com*

Anexa 1. Adverbele negative de timp în gramaticile românești din secolul al XIX-lea

Nr. crt.	Gramatica	Contextul (înregistrarea în descrierea gramaticală sau ocurența în metatext)
1	Eustatievici 1757	„Însemnează. q, rar întru cuvintele cele rumânești sau întru începutul cuvintelor, sau mai niciodată ” (8/13v) „ niciodată nu să trebuiesc în dialectul cel rumânesc., numai întru cel slovenesc” (9/14v) „Iar unele pre cea numitoare niciodată nu priimesc” (64/41v) „Neîngăduință, precum: nu, nici, nicicum, nicidecum, ba și altele” (116/67v)
2	Elementa 1780	Niciodată, nunquam (56)
3	Văcărescu 1787	-*
4	Molnar 1788	ничи одаѣтъ nitfichi odaté niemals. (315) ничи де кѣхѣтъ nitfichidekăet ganz und gar nicht. (317)
5	Elementa 1805	Necairi, <i>nuspiam.</i> (69) Niciodăta, <i>nunquam.</i> (70)
6	De Marki 1810	-*
7	Diaconovici Loga 1820	ничи кѣхѣтъ (150)
8	Alexi 1826	Nêque o data, <i>nunquam.</i> (160)
9	Margela 1827	-*
10	Heliade 1828	-
11	Seulescu 1833	-*
12	Clemens 1836	ничи кѣхѣтъ, niemals, nimmer, ничи одаѣтъ, ни́чи ѿдани́ѡдѣтъ, (155)
13	Laurian 1840	-*
14	Vaillant 1840	ни́чи де кѣм одаѣтъ jamais (182)
15	Golescu 1840	Niciodată, mai niciodată
16	Heliade 1841	Niciodată (107)
17	Blazewicz 1844	-*

18	Iszer 1846	- ніе нічї одатѣ (179)
19	Câmpeanu 1848	-*
20	Codru Drăgușanu 1848	-*
21	Bălășescu 1848	niciodată (127)
22	Cipariu 1869	-*
23	Manliu 1880	„nu se plânge nici o dată” (44) „mai bine mai târziu decât nici o dată” (73) „nu ni se prezintă mai nici o dată singure” (138)
24	Slavici 1914	„dar nici odată nu ca subiect nici ca complement direct” (15)

* autorul nu înregistrează formele în descrierea clasei gramaticale

Anexa 2. Adverbul negativ de timp în graiurile dacoromâne

[Dar el n-a mai fost pe aici?]

iel n-a fost **ničodátă**// de când am plecat d-aișa nu mai a fost aiș/
nišodátă// [...] da n-a mai venit/ **niš** carte n-a mai scris/ **niš** n-a mai
venit (TDPF: 232)

vopște nu s-a făcut **ničodátă**/ și **nij**-n-aresă să facă// (TDNB: 182)

„stai mă că cîn [ε] venii cinci kilometri cu tine pe jos și” zic „nu mă
pupași **ničodátă**”// (TDNB: 230)

ama acolo nu poți să te înțelegi **ničodátă** cu ei// (TDNB: 262)

scoate din... tr-însu/ cum spunem noi/ mașale// scoate/ dăm afară/
ničodátă/ spălăm chiștile/ **ničodátă** nu le-aruncăm/ (TDBS: 230)

nu... **ničodátă** n-am fost pân-acolo// (TDBS: 323)

ničodátă nu... cu tri// **ničodátă**// da cu doi... no d-aceea știi ce face?
(TDBAS: 389)

măma áre fătă / n-a-nstrăină-o **ničodátă** // (TDMM: 68)

ničodátă n-o zîs nu/ (TDMM: 76)

bínel'e ȝ-a bate-n poartă /

nu l'-ai greșit **ničodátă** // (TDMM: 83)

„[...] în frunte nu să bagă lupu/ **niciodată**” // (TDD: 276)

da băotura nu să termena **ničodátă**/ (TDD: 598)

„ce-am făcut ieri/ făcui și azi”// că... măturatu și dămâncarea nu te lasă
niciodată// (TDM I: 233)

asta-i o amintire care n-oi uita-o **niciodată** (TDM I: 307)

da tata nu le-a dat mai mult de-un franc **niciodată**// (TDM II: 105)

că bărbatu nu... nu poate să lipsească masa **niciodată**/ (TDM II: 320)

ei nu să certa **niciodată** (TDM II: 347)

io n-am pus **niciodată** pichi/ cloșca... (TDMII: 401)

că de-aea **niciodată** să nu trăiești cu soțu bini/ să te bată-n fiecare zi/ și
tot e bine// (TDM II: 589)